

D.V. SYNHAYIVSKYY, N.G.SAVELYEV.DESIGN AND TECHNOLOGICAL EFFICIENCY OF PROJECT TRAINING SYSTEM «UNIVERSITY – COLLEGE»

The summary. The article discusses the theoretical, scientific and methodological aspects of the efficiency of design and technological training in system «college-university». Example of thesis there is determined an effective common practice in complex «college-university».

Key words: efficiency, design and technological training of specialists, «university-college».

Рекомендовано до друку.

Д-р. пед. наук, проф., член-кор. АПСН І.В. Малафійк.

Одержано 22.02.2016 р.

УДК: 37: 616. 896 - 053. 2

О.І. КОСАРЕВА

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З РІЗНИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ (НА ПРИКЛАДІ ДІТЕЙ З РАННІМ ДИТЯЧИМ АУТИЗМОМ)

Резюме. В статті виділені ознаки дітей з раннім дитячим аутизмом; розкриті психологічні особливості навчально-виховної роботи з аутичними дітьми, а саме: розвиток відчуттів і сприйняття, зорово-моторної координації; розвиток навичок самообслуговування; розвиток мовлення та комунікативних здібностей.

Ключові слова: діти з різними освітніми потребами, ранній дитячий аутизм, навчально-виховна робота.

Постановка проблеми. Покликання педагога полягає у створенні умов для розвитку кожної дитини з урахуванням її можливостей. На сучасному етапі розвитку суспільства значно збільшилася кількість дітей з порушеннями нормального розвитку. Кількість дітей зі складними розладами розвитку складає 2-3 %, однак значно більше дітей є «межовими». Їх розвиток може бути наблизений до нормального лише за умови правильного виховання і спеціального навчання, спрямованого на коригування недоліків, просування у загальному розвитку і соціалізації [3].

До дітей із особливими освітніми потребами належать діти з порушеннями інтелекту; з відхиленнями у пізнавальному розвитку; з порушеннями слуху; з порушеннями зору; з порушенням опорно-рухового апарату; з порушеннями мовлення; з порушеннями поведінки і діяльності; з важкими комплексними порушеннями; з емоційними розладами, у тому числі з раннім дитячим аутизмом [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розлади спектру аутизму (РСА) представляють особливий тип порушення психічного розвитку, що виникає на основі біологічної дефіцитарності дитини (С. Барон-Коен, Л. Вінг, Л. Каннер, К. Лебединська, І. Мамайчук, О. Мастюкова, О. Нікольська, Б. Римланд, В. Синьов, Т. Скрипник, В. Тарасун, О. Хохліна, Е. Шоплер, Д. Шульженко, А. Чупріков та ін.). Описано клінічні характеристики основних аутистичних синдромів (синдром Каннера та синдром Аспергера) та систематизовано дані про аутичну симптоматику при різних захворюваннях: важкі захворювання ЦНС; шизофренічний процес; уроджені енцефалопатії інфекційного походження; уроджені дефекти обміну речовин; дегенеративні захворювання; генетичні захворювання; поствакцинальні ускладнення. Останнім часом надходить все більше підтверджень того, що РСА найчастіше спричиняються геномною патологією (Е. Вейкфілд, Е. Язбак), для запуску патологічного механізму потрібен додатковий зовнішній фактор (вакцинація, захворювання, стрес тощо) [8].

Результати наукових досліджень з питань аутизму (К. Гілберт, Т. Пітерс, Л. Шипіцина та ін.) констатують великий розрив між теоретичними знаннями про аутизм та практичними можливостями допомоги особам з аутизмом та їхнім родинам.

Метою статті є розкриття психологічних особливостей навчання і виховання дітей з раннім дитячим аутизмом.

Виклад основного матеріалу. Ранній дитячий аутизм (РДА) є одним з найбільш складних порушень психічного розвитку і відноситься до групи так званих первазивних (тобто всепроникаючих) розладів. Формується цей синдром у своєму повному вигляді до 2,5-3-річного віку. Клінічна картина синдрому більшістю авторів характеризується як поліморфна і суперечлива (К. Лебединська, О. Нікольська, Е. Баєнська, М. Ліблінг та ін.) [4].

Виділяють наступні характерні ознаки РДА:

- відсутність потреби в контактах з оточуючими
- відчуженість від зовнішнього світу;
- слабкість емоційного реагування на присутність близьких людей;
- нездатність диференціювати людей та предмети;
- недостатня реакція на зорові та слухові подразники;
- прихильність до збереження незмінності оточуючого світу (феномен тотожності за Л.Каннером);
- неофобії (боязнь нового);
- одноманітна поведінка зі схильністю до стереотипних, примітивних рухів;
- мовленнєві порушення [5].

© О.І. Косарева, 2016

Розроблені різноманітні теоретичні підходи та відповідні ним методи корекційної допомоги дітям з аутизмом. У країнах Заходу найбільш розповсюдженими стали методи поведінкової терапії, спрямовані на відпрацювання соціально-побутових навичок (O.I. Lovaas, L.E. Mc Clannahan, P.J. Krantz, S. Harris). Основою цього підходу є покрокове відпрацювання простих навичок, при цьому застосовується система позитивних та негативних підкріплень. Ці методи є адекватними при важких формах аутизму, однак обмежують можливості дітей із збереженням інтелектом [1].

Навчально-розвивальна робота з аутичними дітьми повинна проводитися комплексно, групою фахівців: невропатологом, психіатром, психологом, дефектологом, педагогами. Причому, як відзначає О. Нікольська, навіть в найважчих випадках при створенні адекватних умов навчання дитини можливо. Вона може освоїти раніше неприступні їй способи комунікації з іншими людьми, стати більш пристосованою в побуті, оволодіти окремими учбовими прийомами [4].

Виділяють такі основні напрями розвивально-навчальної роботи з дітьми з РДА:

1. Розвиток відчуттів і сприйняття, зорово-моторної координації.
2. Розвиток навичок самообслуговування.
3. Розвиток мовлення та комунікативних здібностей.

Навчально-виховна робота з аутичними дітьми вимагає великого терпіння від батьків та педагогів. Взаємодію з такою дитиною потрібно будувати залежно від діагнозу і реальних можливостей самої дитини.

На початкових етапах взаємодії повинні переважати індивідуальні форми роботи, надалі дитину можна включати в склад невеликих груп, чисельністю по 2-3 людини. При цьому бажано, щоб на заняттях були присутні батьки аутичної дитини, які змогли б продовжити навчання дитини в домашніх умовах. На всіх етапах роботи, особливо на початковій стадії, необхідною умовою є встановлення довірливих взаємин з дитиною.

Для того, щоб робота з аутичною дитиною була більш ефективною, бажано починати її з розвитку психічних процесів, особливо відчуттів і цілісного сприйняття. Особливу увагу при цьому слід приділяти розвитку м'язового, тактильного, зорово-тактильного сприйняття. Якщо у дитини низька мотивація до занять, то на перших етапах дорослий може використовувати наступний прийом: брати руку дитини і направляти її, наприклад, обводити пальчиком дитини геометричні фігури, контури об'ємних і зображених предметів, при цьому чітко і багато разів повторюючи їх назви.

Після того, як цілісне сприйняття у дитини достатньо розвинуто, можна проводити заняття з розвитку інших функцій (уваги, пам'яті, уяви), залежно від її інтелектуальних можливостей.

В роботі з аутичними дітьми, як зазначає В. Оклендер, потрібно також розвивати зорово-моторну координацію. З цією метою корисні заняття перед дзеркалом, коли дитина разом з дорослим дивиться на своє віддзеркалення і повторює за дорослим назви частин тіла [6]. Аутичні діти люблять малювати на своєму тілі. Тому цю ініціативу потрібно підтримувати, адже малювання допомагає дитині краще усвідомити своє тіло, його частини і сприяє розвитку тактильних відчуттів. В таких випадках замість фломастерів можна порекомендувати батькам використовувати харчові фарби.

В окремих випадках, залежно від інтелектуальних можливостей дитини і за її бажанням, можна пограти в гру. Для того, щоб навчити дитину орієнтуватися в своєму тілі, використовується і такий прийом: поклавши дитину на великий лист паперу, наприклад на шматок шпалер, дорослий обводить контури тіла, а потім разом з дитиною розмальовує його. Малюючи певну частину тіла, дорослий або просто називає її, або веде з нею діалог.

Формування моторних функцій може проходити як в процесі групових занять, наприклад, на занятті фізкультурою, так і в процесі індивідуальних занять. Ці заняття може проводити досвідчений педагог-дефектолог, який може використовувати будь-які традиційні форми роботи з формування дрібної моторики: ліплення, аплікацію, малювання, конструювання та ін. У процесі проведення таких занять І. Мамайчук рекомендує дотримуватись наступних принципів:

1. Врахування психічного стану дитини. Якщо дитина збуджена, то не слід її примушувати, вимагати від неї беззаперечного виконання завдань. У аутичної дитини директивні методи можуть викликати самоагресію, агресію, реакцію уникання ситуації, негативізм.

2. Орієнтація на інтереси дитини та доступні їй види діяльності. У дітей з аутизмом, спостерігається недорозвинення маніпулятивних дій, що ускладнює подальший розвиток продуктивних видів діяльності (конструювання, малювання та ін.), а також затримка розвитку навичок письма. У зв'язку з цим перед педагогом стоїть завдання підібрати такі завдання, які були б доступні дітям і приводили до конкретного результату. Діти із задоволенням люблять малювати за допомогою трафарету, працювати з пластиліновими дошками, на які наклеюються дрібні предмети (мозаїка, горох, квасоля). Не слід примусово навчати дитину окремими видами діяльності, а враховувати її інтереси і пізнавальну активність.

3. Будь-яке виконання дитиною завдання необхідно обіграти, надати йому емоційного сенсу.

4. Якщо у дитини виражена польова поведінка, труднощі у зосередженості на завданні, то можна використовувати метод спільної нерозділеної діяльності педагога та дитини [5].

Наступний напрям у навчально-виховній роботі – розвиток навичок самообслуговування. У зв'язку з тим, що для аутичних дітей характерні зниження або відсутність мотивації до виконання певних дій (одягання, прибирання речей), дуже важливо встановити з дитиною довірливі взаємини. Тільки відчувши, що дорослі приймають її такою яка вона є, дитина запевниться у власній безпеці і, можливо, піде на контакт. Оскільки дитина постійно потребує візуальної підтримки, то при відпрацюванні навичок самообслуговування слід використовувати післяопераційні карти.

Розвиток мовлення дитини здійснюється з урахуванням групи РДА. Так, займаючись дітьми І групи, дорослому слід особливо чітко вимовляти всі слова, при цьому звернути увагу на ті з них, які дитина намагається проговорювати. Називаючи предмети, необхідно їх показувати.

При роботі з дітьми ІІ групи слід підсилювати їхню мовну активність. Спочатку в мові доречно використовувати прості фрази: «Принеси зошит», потім поступово додавати всі нові і нові слова: «Візьми зошит зі столу» тощо. При навчанні дитини читанню слід використовувати метод глобального читання. Дитині демонструють не окремі літери, а відразу ціле слово, написане великими літерами і чітко, яке підкріплюється наочним зображенням.

Дітей ІІІ групи слід навчати діалогічній мові. На перших етапах дорослий уважно слухає дитину, потім починає задавати їй запитання. Після цього дитині пропонується продовжити розповідь, казку або історію. При цьому важливо емоційно підтримувати дитину, не переривати її та вислуховувати до кінця.

Мова дітей ІV групи, як правило, розвивається набагато легше, ніж у трьох попередніх. Але робота з такими дітьми вимагає також чуйності і уваги дорослого. Необхідно вселяти упевненість в дитину, не критикувати її.

Незалежно від групи аутизму з дітьми слід якомога більше говорити, а заняття краще проводити в ігровій формі. Важливу роль у розвитку мовної активності дитини відіграють батьки. Тому батькам рекомендується коментувати з дитиною все протягом дня, виділяти емоційні деталі, включаючи коментарі відносин, почуттів, соціальні правила. Дорослі повинні пам'ятати, що важливим в формуванні мовлення аутичної дитини є розвиток у неї потреби в спілкуванні, і це може бути досягнуто тільки в процесі розвитку цілеспрямованої поведінки [8].

Група навчального закладу повинна бути спеціально обладнана для аутичних дітей. Оскільки їм складно спілкуватися з іншими дітьми на абстрактному рівні, і вони навіть не завжди розуміють мову дорослого, інструкції слід давати, використовуючи візуальну підтримку. З цією метою пропонують розміщення піктограм біля робочого столу, в шафах роздягальні тощо [2].

Працюючи з аутичними дітьми необхідно враховувати рівень і характер особливостей даної дитини, її індивідуальні можливості. З цією метою кожній дитині необхідно складати індивідуальний план розвитку. Саме тому індивідуалізація навчання – це основна умова, яка повинна дотримуватися педагогами, дефектологами та психологами, що працюють з даною групою дітей.

Висновки. Отже, РДА – це особлива аномалія психічного розвитку, при якій мають місце стійкі та своєрідні порушення комунікативної поведінки, емоційних взаємин дитини з навколишнім світом. Навчально-виховна робота з аутичними дітьми включає такі напрями: розвиток відчуттів і сприйняття, зорово-моторної координації; розвиток навичок самообслуговування; розвиток мовлення та комунікативних здібностей.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розробці психокорекційної програми для підвищення рівня соціальної адаптації дітей з різними освітніми потребами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вебер Ч. Інтегрування дитини з аутизмом до навчання у масовому навчальному закладі: досвід однієї школи // Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка. Путівник для педагогів: навчально-методичний посібник. – К., 2010. – 96 с.
2. Дегтяренко Т.М. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами: навчальний посібник / Т.М. Дегтяренко, Л.С. Вавіна. – Суми: Університетська книга, 2008. – 301 с.
3. Засенко В. Діти з особливими потребами: пріоритетні напрями державної політики України в галузі освіти, соціального захисту й охорони здоров'я / В. Засенко, А. Колупаєва // Особлива дитина: навчання і виховання. – 2014. – № 3. – С. 20-29.
4. Лебединская К.С. Дети с нарушениями общения: Ранний детский аутизм / К.С. Лебединская [и др.]. – М., 1989. – 100 с.
5. Мамайчук И.И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии / И.И. Мамайчук. – СПб: Речь 2010. – 400 с.
6. Оклендер В. Окно в мир ребенка: руководство по детской психотерапии / под ред. Ф.Б. Березина, Е.А. Спирникой, Е.Д. Соколовой. – М.: Класс, 2003. – 336 с.
7. Освіта осіб з особливими потребами. Нормативно-правова база [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/normativno_gravova_baza11. – Назва з екрану.
8. Хворова Г.М. Особливості корекційно-розвивального навчання дітей з аутизмом / Г.М. Хворова // Дефектологія. – 2005. – № 2. – С. 4-8.

О.И. КОСАРЕВА. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ С РАЗНЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ (НА ПРИМЕРЕ ДЕТЕЙ С РАННИМ ДЕТСКИМ АУТИЗМОМ)

Резюме. В статье выделены признаки детей с ранним детским аутизмом; раскрыты направления учебно-воспитательной работы с аутическими детьми: развитие ощущений и восприятие, зрительно-моторной координации; развитие навыков самообслуживания; развитие речи и коммуникативных способностей.

Ключевые слова: дети с разными образовательными потребностями, ранний детский аутизм, учебно-воспитательная работа.

O.I. KOSAREVA. PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF EDUCATION AND UPBRINGING OF CHILDREN WITH DIFFERENT EDUCATIONAL NEEDS (ON THE EXAMPLE OF CHILDREN WITH EARLY INFANTILE AUTISM)

The summary. In the article it has been highlighted the peculiarities of children with early infantile autism; exposed the areas of educational work with autistic children, in particular: development of senses and perception, visual-motor coordination; self-development skills; language development and communication skills.

Key words: children with different educational needs, early childhood autism, educational work and upbringing.

Рекомендовано до друку.

Д-р психол. наук, проф. Р.В. Павелків.

Одержано редакцією 04.02.2016 р.

УДК: 37. 034

М.А. ФЕДОРОВА

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Резюме. У статті аналізується сутність поняття "моральні цінності" у психології, виділяються їх характерні особливості. Автором пропонується власне визначення поняття "моральні цінності". Аналізуються особливості становлення і розвитку особистісних новоутворень, що визначають формування моральних цінностей.

Ключові слова: моральні цінності, особистісні цінності, самосвідомість, потреби, моральна мотивація поведінки, реалізованість цінностей.

Постановка проблеми. Кардинальні перетворення в українському суспільстві спричинили кризові явища в соціальному, економічному житті, наслідком яких стала зміна у молоді структури потреб, інтересів, цілей життя. Така ситуація позначилася на аксіологічних пріоритетах суспільної свідомості, в яких сьогодні спостерігається тяжіння до матеріальних благ, домінування власних інтересів, споживацьке ставлення до інших людей. У цьому зв'язку актуалізується необхідність досліджень з проблем духовного становлення особистості, зокрема формування у неї системи моральних цінностей, про що йдеться у Законах України "Про загальну середню освіту", "Про дошкільну освіту", Концепції виховання дітей і молоді у національній системі освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виховання моральних цінностей особистості потребує обґрунтування психологічних закономірностей їх становлення. Окремі характеристики поняття "моральні цінності" та деякі аспекти їх формування відображено у працях С. Анісімова, В. Асеева, Б. Братуся, І. Беха, В. Додонова, Д. Леонтєва, С. Рубінштейна, В. М'ясищева, В. Ядова та ін. Особливості становлення особистісних цінностей розкрито у дисертаційних дослідженнях О. Бондарук, О. Золотарьової, С. Купцової, Н. Саліхової, А. Сікалюкта ін. Проте на сьогодні відсутні цілісні дослідження, в яких обґрунтовано психологічні основи формування моральних цінностей особистості.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування основних характеристик моральних цінностей особистості, основних механізмів їх формування на основі аналізу психологічної літератури.

Виклад основного матеріалу. У сучасній вітчизняній психології, починаючи з О. Леонтєва, моральні цінності розглядаються як еквівалент понять "особистісна цінність", "особистісна якість" і характеризуються через поняття "смысл", "смысловое утворення" (О. Асмолов, І. Бех, Б. Братусь, Г. Будинайте, Б. Зейгарник, Т. Корнилова, Д. Леонтєв, О. Леонтєв). Так, О. Асмолов, Б. Братусь, Б. Зейгарник визначають цінності як усвідомленні і прийняті людиною загальні смисли її життя. Так само і особистісні цінності (складовою яких є моральні цінності) розуміються Б. Зейгарник як усвідомлені загальні смислові утворення, що визначають позицію особистості у світі. Цінності визначають головні і відносно постійні ставлення людини до основних сфер життя – до світу, людей, себе, містять загальні принципи розв'язання життєвих ситуацій.

У працях І. Беха особистісні цінності розуміються як високозначимі смислові утворення, що відображають "значущу для суб'єкта сферу навколишнього середовища, через ставлення до якої він вирізняє, усвідомлює та утверджує себе, своє "Я" і в результаті чого ця сфера стає простором його життєдіяльності". Для характеристики особистісних цінностей вчений вводить поняття "межа образу "Я" для позначення об'єктів, людей, моральних норм і вимог, які можуть бути привласнені особистістю. Структура особистісних цінностей містить динамічний і змістовний аспекти, при цьому необхідно враховувати, що основою особистісних цінностей є генетично пізні утворення (а не генетично ранні спонуки фізіологічного характеру), які формуються завдяки інтелектуальній діяльності людини щодо поглиблення і розширення відображення дійсності [3, 300].

Визначальна особливість моральних цінностей полягає в тому, що вони ґрунтуються на абсолютній цінності людини, людської гідності, забезпечують єднання людей, завдяки злиттю життя окремої особистості з життям інших людей, їх благом (Б. Зейгарник, О. Леонтєв, М. Рубінштейн та ін.). У науковій літературі виділяються й інші характеристики моральних цінностей: мають активно-дійовий характер (О. Насиновська, Д. Леонтєв); є похідними від цінностей соціальних груп, суспільства, джерелом моральних цінностей є потреби і мотиви особистості (Б. Ананьєв, Д. Леонтєв, О. Насиновська); майже не залежать від ситуативних факторів, їх ієрархія майже незмінна; виникають внаслідок розвитку діяльності суб'єкта і відображають його індивідуалізоване ставлення до світу, людей, себе (О. Асмолов, О. Басіна, Б. Зейгарник, Д. Леонтєв);

© М.А. Федорова, 2016